

Jan Głównka

Tłoki pieczętne w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 16, 241-252

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JAN GŁÓWKA

TŁOKI PIECZĘTNE W ZBIORACH MUZEUM NARODOWEGO W KIELCACH

Zainteresowanie kolekcjonerstwem zabytków sfragistycznych w tradycji muzealnictwa kieleckiego sięga połowy XIX wieku. W zbiorach Tomasza Zielińskiego, naczelnika powiatu kieleckiego, znajdowały się tłoki pieczętne i odciski pieczęci w liczbie 72 pozycji, a wśród nich stemple i pieczęcie urzędowe, kościelne i klasztorne, szlacheckie, a także królewskie¹. Zbiór ten był dość zróżnicowany i można w nim było znaleźć pieczęć majestatyczną Władysława Warneńczyka, paszportową Komisji Porządkowej Województwa Sandomierskiego z 1749 r. czy też stempel wsi Warzyn z 1801 r.²

W dziejach Muzeum Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, założonego w Kielcach w 1908 r., spotykamy się także ze śladami świadczącymi o sfragistycznych zainteresowaniach opiekunów zbiorów, choć tłoki i odciski pieczęci nie stanowiły kolekcji dużej i systematycznej. Na podstawie starego inwentarza eksponatów z lat 1908–1939 udało się ustalić, że w muzeum zgromadzono skromną liczbę 12 pozycji. Większość z nich zachowała się do dnia dzisiejszego³.

Kolekcja tłoków pieczętnych ze zbiorów Działu Historii Muzeum Narodowego w Kielcach liczy 68 eksponatów. Jeden stempel jest przechowywany w Dziale Archeologii. Najstarsza pieczęć pochodzi z 2. połowy XVI w., najnowsze sięgają współczesności. Kilka egzemplarzy powstało w XVIII stuleciu, a spora część w wieku XIX. Spośród pieczęci związanych z Kielcami można wymienić 10 eksponatów, pozostałe w większości dotyczą Kielecczyzny, część pochodzi z innych terenów.

Osiem pozycji to tłoki pieczętne z zasobów Muzeum PTK w Kielcach sprzed 1939 r., 17 eksponatów pochodzi także z dawnych zbiorów PTK, na co wskazuje wpis z 1960 r. do aktualnej książki inwentarzowej, choć nie są zanotowane w inwentarzu z lat 1908–1939⁴. Pozostałe to zakupy, dary i przekazy z czasów najnowszych. Większość

---

¹ I. Jakimowicz *Tomasz Zieliński i jego zbiory*. „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego w Kielcach” 1970 t. 6, s. 292

² J. Łepkowski *Zbiór śp. Tomasza Zielińskiego w Kielcach*. Warszawa 1860. s. 70–75

³ *Księga inwentarzowa Muzeum Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego* przechowywana w Dziale Głównego Inwentaryzatora Muzeum Narodowego w Kielcach

⁴ *Księga inwentarzowa Działu Historii MNKi*: podczas wpisywania eksponatów w 1960 r. zastosowano formułę „dawne zbiory PTK”.

łtoków wykonana została z mosiądzu, nieliczne z żelaza, niektóre z czasów nam bliższych to stemple gumowe. Prawie wszystkie posiadają rękojeści drewniane, toczone i profilowane. Niektóre uchwyty pochodzą z okresu późniejszego niż przymocowane do nich tłoki.

Zbiór podzielono na dwie główne grupy: tłoki pieczętno osób fizycznych i tłoki pieczętno osób prawnych, te z kolei na podgrupy: pieczęcie osobowe, monogramowe, władz i urzędów państwowych, sądowe, wojskowe i powstańcze, samorządowe, szkolne, cechowe, kościelne oraz organizacji i instytucji użyteczności publicznej. Nie ma wśród nich tłoków o specjalnej wartości artystycznej. Kilka jest godnych zainteresowania ze względu na wartości poznawcze. Szczególnie niektóre tłoki urzędowe, pochodzące z XIX w., choć wyróżniają się szablonowym rysunkiem i treścią, warto omówić z uwagi na nieliczne opracowania i wzmianki o pieczęciach z tego okresu. Dotyczy to np. stempli dozorów kościelnych, wójtów i urzędów gminnych. Tłoki nowego typu wprowadzono do tych instytucji po 1869 r., a w polu pieczęci umieszczono wizerunek herbu gubernialnego.

Kolekcja kielecka nie jest zbyt duża, trudno więc przeprowadzać dokładniejsze prace porównawcze poszczególnych grup tłoków pieczętnych, rysunków pola pieczętnego i treści legendy otokowej. Artykuł niniejszy ma więc za zadanie poinformować czytelników o zasobie tłoków pieczętnych w zbiorach kieleckiego muzeum (wg stanu na rok 1985) i przybliżyć niektóre, ciekawsze pieczęcie. W zamierzeniu Działu Historii jest opracowanie pełnego katalogu tłoków, który będzie zawierał także odciski stempli z archiwaliów będących w posiadaniu naszego muzeum.

Grupę tłoków pieczętnych osób fizycznych otwiera pieczęć starosty chęcińskiego Jana Klemensa Branickiego. Jest to tłok wykonany z jednego kawałka metalu wraz z rękojeścią. Ośmioboczny uchwyt rozszerza się u dołu, przechodząc w owal stempla. W centrum pola pieczętnego herb Gryf, w otoku napis: JOAN: CLEM: COMES DE: RUSCA: BRANICKI: CAPIT: CHENCIN. Legenda otokowa zainicjowana rozetką, obramiona obwódką wewnętrzną ciągłą i zewnętrzną perłkową⁵. Właściciel tłoku, syn Stanisława starosty chęcińskiego i Heleny z Tarłów, pełnił urząd starosty od 1615 r., posłował w latach 1642–1654, zmarł w 1657 r.⁶

Kolejnym interesującym eksponatem jest tłok pieczętny z okresu Księstwa Warszawskiego. W polu pieczętnym herb sasko-polski, pod nim w dwóch wierszach napis: FLORYAN CHOYNACKI PIS. AKT. DEPAR: KRA:.. W otoku FRED: AUG: ZB: ŁAS: KROL SAS: KSE: WARSZA:⁷.

Do grupy tłoków pieczętnych osób fizycznych należy kopia stempla pieczętnego Ludwika Stanisława Łętowskiego, administratora diecezji krakowskiej, od 1842 r. również administratora dla jej części w Królestwie⁸. W polu pieczętnym herb Ogończyk na tarczy biskupiej, nakrytej mitrą i koroną pod kapeluszem, z dwoma powiązanymi symetrycznie sznurami i dwunastoma chwastami w trzech rzędach. W otoku w

⁵ Tłok żelazny do laku, owalny 30 × 26 mm, wys. z rękojeścią 115 mm, nr inw. MNKi/H/16* (gwiazdka oznacza, że tłok pochodzi ze zbiorów PTK i zanotowany był w inwentarzu z lat 1908–1939).

⁶ *Polski Słownik Biograficzny* (PSB). T.2. Kraków 1936, s. 402–403; K. Niesiecki *Herbarz Polski*. T. 4. Lipsk 1839, s. 303; A. Boniecki *Herbarz Polski*. T.2. z. 3. Warszawa 1900, s. 103

⁷ Tłok mosiężny do laku, owalny 40 × 35 mm, wys. z rękojeścią 63 mm, nr inw. MNKi/H/ 1833*

⁸ PSB T.18/1 z. 76. Wrocław 1973, s. 361–363; *Encyklopedia Kościelna*. T.12. Warszawa 1879, s. 581–586; K. Niesiecki *Herbarz...* T. 7, s. 57

Ryc. 1. Pieczęć starosty checińskiego Jana Klemensa Branickiego, po 1615 r.

dwóch wierszach napis: LUDOVICUS STANISLAUS OGOŃCZYK DE ŁĘTOW ŁĘTOWSKI S.T.D. CUSTOS CATHEDRALIS DIOECESIS CRACOV. ADMINISTRATOR GENERALIS ET VICARIUS APOSTOLICUS. Tłok wykonany został w formie wymiennej matrycy pieczętnej⁹.

Najmłodszy w tej grupie jest tłok gumowy pplka dypl. Ludwika Domonia, zastępcy dowódcy 6 Lwowskiej Brygady Strzelców, żołnierza 2 Korpusu i uczestnika bitwy pod Monte Cassino. Pieczętka ta znalazła się w zbiorach muzealnych wraz z dużą kolekcją pamiątek osobistych, dokumentów, odznaczeń, albumów i przedmiotów codziennego użytku przekazanych muzeum przez L. Domonia w 1977 r.¹⁰

Wśród pieczęci osobowych spotykamy stempel z wyobrażeniem herbu Leliwa Morstinów w polu pieczętnym. Pod herbem umieszczono napis: ROMAN HR. MORSTIN. Pole pieczętne posiada groszkowaną fakturę, a tłok został osadzony w rękojeści drewnianej, toczonej i profilowanej, koloru czarnego¹¹. Najstarszą pieczęcią w tej grupie, a zarazem najstarszym tłokiem w całej kolekcji, jest stempel odkryty podczas prac wykopaliskowych, prowadzonych w 1960 r. na wzgórzu zamkowym w Pińczowie. Jest to niewielkich rozmiarów tłok z przylutowaną tulejką,

⁹ Tłok mosiężny do laku, okrągły Ø — 64 mm, grubość 6 mm, nr inw. MNKi/H/3202; o pieczęciach dostojników kościelnych por. J. Szymański *Nauki pomocnicze historii*. Warszawa 1983, s. 689; M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki *Sfragistyka*. Warszawa 1960, s. 126–129. O sfragistyce kościelnej pisze m. in. Ch. Zieliński *Sztuka sakralna*. Poznań 1959, s. 766, 768.

¹⁰ Tłok gumowy do tuszu, prostokątny 17 × 44 mm, wys. z uchwytem 25 mm, nr inw. MNKi/H/2837/4

¹¹ Tłok mosiężny do tuszu, owalny 23 × 21 mm, wys. z rękojeścią 105 mm, nr inw. MNKi/H/12

służącą do mocowania rękojeści. W polu pieczęci w tarczy heraldycznej, ozdobionej motywem roślinnym, herb Dębno. W góry nad tarczą litery: MO¹². Pieczęć ta należała do Mikołaja Oleśnickiego z Pińczowa, zmarłego ok. 1566–1567 r., posła na sejmy, opiekuna różnowierców, właściciela dóbr pińczowskich od 1546 r., gdy nabył je od Jana Tęczyńskiego¹³.

Do kategorii tłoków pieczętnych osób fizycznych zaliczono także tłoki pieczętne monogramowe z przełomu XIX i XX stulecia, w przeważającej części mosiężne, wykonane zwykle wraz z uchwytem z jednego kawałka metalu, o różnych kształtach stempla. W zbiorach muzeum jest ich 8. Służyły niegdyś do pieczętowania korespondencji i dokumentów osób, które pozostaną dla nas nieznane¹⁴.

Grupę tłoków pieczętnych osób prawnych zapoczątkowuje podgrupa tłoków władz państwowych. W niej znajdują się trzy stemple XIX-wieczne. Pierwszym z nich jest pieczęć geometry rządowego przy Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu. W polu pieczęci godło Królestwa Polskiego, rosyjski orzeł dwugłowy, a na jego piersi pod koroną na tle rozpiętego płaszcza orzeł polski w tarczy i w owalu. Rysunek tłoku jest charakterystyczny dla okresu po 1824 r., gdy stemple urzędowe zaczęła wykonywać mennica warszawska. Pod godłem Królestwa Polskiego w dwóch wierszach napis: IEOMETRA | RZĄDOWY. W otoku ciąg dalszy legendy: PRZY KOM: RZĄD: PRZYCHODOW I SKARBU¹⁵.

Pieczęcie tego rodzaju z nazwą Królestwa Polskiego lub urzędu w legendzie otokowej i polu pieczętnym występowały do 1830 r. Po upadku powstania listopadowego pojawiły się pieczęcie z napisami polsko-rosyjskimi, a w 2. połowie XIX w. legenda była w języku rosyjskim¹⁶.

Kolejną w tej grupie tłoków jest pieczęć Naczelnika Rządu Cywilnego Królestwa Polskiego z herbem cesarstwa rosyjskiego i orłem Królestwa w tarczy herbowej na piersiach orła dwugłowego oraz napisem: PRZESYŁKA¹⁷.

Trzecim jest ciekawy tłok pieczętny z okresu powstania styczniowego. W polu pieczętnym w trójdzielnej tarczy herbowej pod koroną umieszczono godła Polski, Litwy i Rusi — Orła, Pogoń i Michała Archaniola. W otoku napis zainicjowany rezetką: RZĄD NARODOWY. RÓWNOŚĆ. WOLNOŚĆ. NIEPODLEGŁOŚĆ. Legenda otokowa, znajdująca się w polu pieczęci, obramiona jest obwódką ciągłą zewnętrzną, podwójną. Wykonany z ołowiu tłok pozbawiony jest rękojeści¹⁸. Występujący na tej pieczęci trójpolowy herb charakteryzuje stemple wszystkich władz i urzędów powstańczych. Pojawił się na pieczęciach po utworzeniu Rządu Narodowego

¹² Tłok mosiężny do laku, okrągły Ø-17,5 mm, bez rękojeści, nr inw. Działu Archeologii 4047

¹³ PSB T.23, s. 768–771; K. Niesiecki *Herbarz...* T.3, s. 326–328

¹⁴ Nr inw. MNKi/H/3923–3931

¹⁵ Tłok mosiężny do laku, okrągły Ø-23 mm, wys. z rękojeścią 90 mm, nr inw. MNKi/H/8*

¹⁶ S. K. Kuczyński *Pieczęcie Mennicy Warszawskiej*. „Biuletyn Numizmatyczny” 1967 nr 19, s. 342–344

¹⁷ Tłok mosiężny do laku, okrągły Ø-28 mm, wys. z rękojeścią 88 mm, nr inw. MNKi/H/5*

¹⁸ Tłok ołowiany do tuszu, okrągły Ø-39 mm, wys. z uchwytem 29 mm, nr inw. MNKi/H/1791. Podobny tłok pieczętny w Państwowych Zbiorach Sztuki na Wawelu, Oddział w Stryszowie, dep. nr 123 eksponowany na wystawie „W rocznicę powstania styczniowego 1863–1983”.

Ryc. 2. Pieczęć Rządu Narodowego,
1863 r.

w 1863 r. Symbolika ta przypominać miała o istnieniu niepodległej Rzeczypospolitej, wskazywała na dążenie do połączenia wszystkich ziem i narodów, wchodzących niegdyś w jej skład¹⁹.

Tłoki pieczętne urzędów państwowych obejmują cztery pozycje. Należy do nich stempel Budowniczego Rządowego Królestwa Polskiego z 1. połowy XIX w. Z tego samego okresu pochodzi tłok pieczętny Komory Celnej w Opatowcu. Rysunek godła państwowego i treść wskazują na ich wykonanie przed 1830 r.

Najciekawszym eksponatem w tej grupie jest pieczęć lekarza więzienia i miasta Kielc. W polu pieczętnym znajduje się godło Królestwa Polskiego. W otoku u góry napis: GUBER: KRAKOWSKA. W dolnym półkolu w dwóch wierszach: LEKARZ | WIEZIEN. I MIASTA KIELC²⁰. Tłok ten pochodzi z lat 1837–1841, gdy po likwidacji istniejących w okresie 1815–1837 ośmiu województw utworzono gubernie.

Pieczętne tłoki sądowe obejmują 6 eksponatów, spośród których na uwagę zasługują: stempel Prezesa Sądu Powiatowego w Kielcach, pieczęć Ośrodka Zamiejscowego Sądu Wojewódzkiego w Kielcach z siedzibą w Radomiu, a także stempel Sądu Powiatowego w Jędrzejowie. Wszystkie używane były w latach 70. naszego wieku, aż do reformy sądownictwa i pochodzą z daru Mennicy Państwowej w Warszawie²¹.

Pieczęcie wojskowe reprezentowane są przez dwa tłoki pieczętne, a mianowicie stempel Regimentu Konnego im. Królowej z końca XVIII w. oraz stempel z czasów powstania styczniowego, używany w oddziale Zygmunta Chmielińskiego [Chmielińskiego]. Pierwszy z wymienionych tłoków posiada w polu monogram: SAR, a pod nim napis: MILI/TARIA. W legendzie czytamy: REGIMENT KONN-

¹⁹ W zbiorach Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie znajduje się duży zbiór tłoków pieczętnych oddziałów, dowódców i instytucji Rządu Narodowego, por. *Powstanie Styczniowe w zbiorach MWP. Katalog*. Warszawa 1966, 13.

²⁰ Tłok mosiężny do laku, okrągły Ø-25 mm, wys. z rękojeścią 35 mm, nr inw. MNKi/H/17

²¹ Nr inw. MNKi/H/3798–3803

KRÓLOWY²². W roku 1789 przemianowano ten regiment na Pułk 1-szy Przedniej Straży im. Królowej. Znane są pieczęcie regimentu z wizerunkiem orla w koronie w polu pieczętnym i napisem informującym o formacji w legendzie otokowej²³.

W polu pieczętnym drugiego z wymienionych tłoków czytamy napis umieszczony w trzech wierszach: PUŁK | CHMIELIŃSKIEGO | KIELECKI; w otoku: DYWIZYA KRAKOWSKA DOWÓDZCA PUŁKU²⁴. Pieczęć ta, pochodząca ze starych zbiorów Muzeum PTK w Kielcach, trafiła zapewne do muzealnego magazynu dzięki zapobiegliwości kustosa Tadeusza Włoszka, także uczestnika walk powstańczych.

Kolejną podgrupą tłoków pieczętnych są stemple niemieckie z okresu II wojny światowej. Wśród nich pieczęć miejska Starachowic oraz tłok starosty powiatowego tej miejscowości. Trzecim tłokiem z tej grupy jest stempel sądu grodzkiego w Jędrzejowie. W polu pieczętnym w czterech wierszach umieszczono napis: GENERAL | GOUVERNEMENT | BURGGERICHT | IN JĘDRZEJOW. SĄD GRODZKI W JĘDRZEJOWIE. Na obrzeżu wyryto numer: 769²⁵.

Pieczęcie instytucji samorządowych otwiera pieczęć miejska Kielc. Urząd radziecki posiadał prawo używania pieczęci z herbem miasta, nadanym przez Fryderyka Jagiellończyka w 1493 r. W zbiorach muzealnych zachował się tłok pieczętny z przełomu XVIII i XIX w.²⁶ W polu pieczętnym herb miasta w tarczy heraldycznej ozdobionej ornamentem roślinnym. Pod koroną litery: C K ujęte w dwie rozetki i rozdzielone trzecią. W otoku pieczęci napis zainicjowany w górnej części stempla rozetką: MUNUS. P.M.I.D. FRIDERICI. CARDINALIS. D.G.E.C.²⁷ Legenda otokowa jest obwiedziona linią ciągłą wewnętrzną i zewnętrzną oraz perełkową zewnętrzną. Metalowa rękojeść składa się z dwóch części — pierwotnej mosiężnej w kształcie stożka i żeliwnej walcowatej. Dwie pieczęcie (odciski tłoków) tego typu z lat 1566 i 1789 wymienia W. Wittyg pisząc: „Fryderyk Jagiellończyk, kardynał i biskup krakowski nadał miastu herb: w polu czerwonym, pod złotą koroną litery C.K.”²⁸

²² Tłok mosiężny do tuszu, owalny 22 × 20 mm, wys. z rękojeścią 85 mm, nr inw. MNKi/H/1*. O tym regimencie pisze B. Gembarzewski *Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych od 1717 do 1831 r.* Warszawa 1925, s. 19.

²³ Por. M. Gumowski *Handbuch der Polnische Siegelkunde.* Graz 1960, s. 175, tabl. LXXIII, s. 121, 122

²⁴ Tłok mosiężny do tuszu, okrągły Ø-33 mm, wys. z rękojeścią 46 mm, nr inw. MNKi/H/3

²⁵ Tłok mosiężny do tuszu, okrągły Ø-35 mm, wys. z rękojeścią 102 mm, nr inw. MNKi/H/2797

²⁶ Tłok mosiężny do laku, okrągły Ø-28 mm, wys. z rękojeścią 90 mm, nr inw. MNKi/H/2*. Odcisk pieczęci miejskiej w: W. Dzikowski, D. Kopertowska *Toponimia Kielc.* Warszawa 1976

²⁷ „Munus per modum illustrissimi domini Friderici cardinalis Dei gratiae episcopi Cracoviensis”

²⁸ W. Wittyg *Pieczęcie miast dawnej Polski.* Kraków 1914, s. 112, 113; odnotowano tam także pieczęć wójtowską zachowaną na dokumencie z 1778 r. z napisem: SIGILLUM. OFFICII. ADVOCATIALIS. KIELCENSIS s. 113; por. J. Pazdur *Dzieje Kielc do 1863 roku.* Wrocław 1967, s. 74–75; M. Baliński, T. Lipiński *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym.* Warszawa 1823–1846. T.2., s. 26, 409; J. N. Chądzyński *Historyczno-statystyczne opisy miast starożytnych.* T.2. Warszawa 1855, s. 135

Ryc. 3. Pieczęć miejska Kielc,
XVIII/XIX w.

Z okresu tuż po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. pochodzi tłok pieczętny kieleckiego Magistratu. W centrum pieczęci herb miasta, w otoku napis: WYDZIAŁ ŻYWNOŚCIOWY MAGISTRAT. KIELCE²⁹. Należy wspomnieć, że kilka odcisków pieczęci magistrackich zachowało się w archiwaliach przechowywanych w Dziale Historii. Kolejnym stemplem z tej grupy jest pieczęć gumowa z lat I wojny światowej używana przez Komisję Apropowizacyjną przy Komitecie Obywatelskim w Skarżysku-Kamiennej³⁰.

Interesującym przykładem pieczęci wiejskiej jest tłok pieczętny wsi Ćmińsk. W polu pieczętnym przedstawiono rysunek krytego gontem gołębnika, zwieńczonego małą kopułką. Podstawa w formie pala wbitego w ziemię, podpartego u dołu dwiema ukośnie ułożonymi podpórkami. Tłok pochodzi z 1. połowy XIX w.³¹

W grupie pieczęci instytucji samorządowych znajduje się XIX-wieczny tłok gminy Słupia, powiatu opatowskiego. W polu pieczętnym herb guberni radomskiej, w otoku napis następującej treści: ПЕЧАТЬ ГМИНЫ СЛУПЯ w dolnym półkolu, ОПАТОВСКИЙ УБЗДЪ w górnym półkolu. Stempel mosiężny, okrągły o średnicy 31 mm, osadzony został w rękojeści drewnianej, toczonej i profilowanej, a wysokość całości wynosi 100 mm³².

Tego samego rodzaju tłokami pieczętnymi są stemple wójtów z gmin powiatu kieleckiego. Wymienić należy następujące miejscowości: Dąbrowa, Łopuszno, Mniów. Tłoki te pochodzą z 2. połowy XIX wieku. Wszystkie charakteryzują się jednakowym rysunkiem w polu pieczęci, tj. wyobrażeniem herbu guberni kieleckiej — piecem hutniczym pod koroną w wieńcu z liści lauowych, przewiązany u dołu kokardą.

²⁹ Tłok mosiężny do tuszu, okrągły Ø-35 mm, wys. z rękojeścią 86 mm, nr inw. MNKi/H/1935

³⁰ Tłok gumowy do tuszu, okrągły Ø-35 mm, wys. z rękojeścią 59 mm, nr inw. MNKi/H/3932

³¹ Tłok żelazny do laku, okrągły Ø-29 mm, wys. z rękojeścią 125 mm, nr inw. MNKi/H/6

³² Tłok mosiężny do laku, okrągły Ø-31mm, wys. z rękojeścią 100 mm, nr inw. MNKi/H/25

Ryc. 4. Pieczęć połączonych cechów ślusarzy, kowali, konwisarzy i mieczników z Wiślicy, XVII w.

Treść legendy otokowej jest zbudowana według tego samego schematu, zmienia się tylko nazwa miejscowości. Pieczęcie tego typu pojawiły się około 1870 r., gdy zatwierdzono ukaz carski z 25 II 1869 r., nakazujący używanie herbu gubernialnego w mniejszych miastach, gminach, kasach sądowych i dozorach kościelnych³³.

Wśród pieczęci gminnych zwraca uwagę tłok pieczętny z okresu powstania listopadowego. W polu pieczętnym w dwudzielnej tarczy pod koroną umieszczono herby Polski i Litwy. W otoku znajduje się napis: KRÓLESTWO POLSKIE WOIE: SANDOM: OBW: RADOM | WOYT GMINY ZAKOWIC³⁴. Tego rodzaju wyobrażenia napieczętne ustaliły się w 1831 r. Już w grudniu 1830 r. z rządów wycofano pieczęcie z godłem Królestwa Polskiego, a 19 lutego 1831 r. Rząd Narodowy wprowadził nowe godło, wzywając Mennicę Warszawską, „aby na pieczęciach władz rządowych obok Orła Pogoń Litewska rżnięta była”. Po upadku powstania listopadowego zgodnie z nakazem Banku Polskiego z września 1831 r. pieczęcie te były wycofywane do 1833 r.³⁵

Jedyną pieczęcią szkolną w całym zbiorze jest tłok Szkoły Elementarnej Katolickiej w Lelowie, w ówczesnym powiecie olkuskim. Stempel z I. połowy XIX w., podobnie jak omawiane już pieczęcie urzędów państwowych, posiada w polu godło Królestwa Polskiego sprzed 1831 r.³⁶

³³ M. Gumowski *Herby miast polskich*. Warszawa 1960, s. 15; S. K. Kuczyński *Zbiory sfragistyczne Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*. „Wiadomości Numizmatyczne” R.16. 1972 z. 4., s. 241

³⁴ Tłok mosiężny do tuszu, okrągły Ø-31 mm, bez rękojeści, nr inw. MNKi/H/1857

³⁵ W. Terlecki *Mennica Warszawska 1765–1965*. Warszawa 1970, s. 119, 128, 239; S. K. Kuczyński *Z dziejów jednej pieczęci*. „Biuletyn Numizmatyczny” 1981 nr 10/109, s. 187; o pieczęciach okresu powstań narodowych m. in. M. Gumowski, M. Haisig, S. Mikucki *Sfragistyka...*, s. 258–260

³⁶ Tłok mosiężny do laku, okrągły Ø-25 mm, wys. z rękojeścią 73 mm, nr inw. MNKi/H/7*

Ryc. 5. Pieczęć klasztoru bernardynów w Strzegocinie, XVIII/XIX w.

Kolej na tłoki cechowe; wśród nich najstarsza jest XVII-wieczna podwójna pieczęć żelazna połączonych cechów ślusarzy, kowali, konwisarzy i mieczników z Wiślicy, na co wskazuje rysunek pola pieczętnego przedstawiający klucz, podkowę, dzban i miecz. Tłok wykonany został wraz z rękojeścią z jednego kawałka metalu, u dołu w kształcie walca przechodzącego w ośmioboczny uchwyt u góry. Stempel strony odwrotnej jest prawie całkowitym powtórzeniem pola pieczętnego strony głównej i przedstawia klucz, podkowę i miecz³⁷.

Następnym tłokiem jest stempel z 1. poł. XIX w., należący do Zgromadzenia Kupieckiego w Kielcach. W polu pieczętnym wyobrażenia symboliki kupieckiej, a mianowicie laska Merkurego i kotwica. W otoku napis: URZĄD STARSZYCH ZGROMADZENIA KUPIECKIE w polu pieczętnym u dołu: MIASTO | WOIEWODZKIE: | KIELCE³⁸.

Kościelne tłoki pieczętne są reprezentowane przez dwie pieczęcie z XVIII i przełomu XVIII na XIX stulecie. Pierwszego z nich używano w kościele parafialnym p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Żarnowcu nad Pilicą³⁹. Drugim jest pieczęć klasztoru bernardynów w Strzegocinie w powiecie pułuskim,

³⁷ Por. katalog wystawy *Dawne górnictwo i hutnictwo Staropolskiego Zagłębia*. Kielce 1961, s. 31; *Z dziejów rzemiosła na Kielecczyźnie*. Kielce 1973, s. 10; jest to tłok żelazny do laku, okrągły Ø-46-mm, wys. 137 mm, strona odwrotna Ø-20 mm, nr inw. MNKi/H/68

³⁸ Tłok mosiężny do laku, okrągły Ø-22 mm, wys. z rękojeścią 90 mm, nr inw. MNKi/H/4*

³⁹ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T.14. Warszawa 1895, s. 740; Tłok mosiężny do laku, owalny 42 × 36, wys. z rękojeścią 111 mm, nr inw. MNKi/H/14*

Ryc. 6. Pieczęć dozoru kościelnego parafii Leszczyny, po 1870 r.

diecezji płockiej. Delikatny rysunek pola pieczętnego przedstawia Madonnę depreczającą węża, w otoku czytamy: SIGILLUM CONVENTUS STRZEGOCIENSIS⁴⁰.

Osobną podgrupą tłoków pieczętnych są stemple dozorów kościelnych. W naszej kolekcji występują cztery eksponaty pochodzące z Ćmińska, Leszczyn, Łopuszna i Mniowa. Wszystkie z herbem guberni kieleckiej w centrum pieczęci⁴¹. Weszły w użycie po wydaniu w 1869 i 1870 r. przepisów regulujących stosowanie nowych rodzajów stempli⁴².

Ostatnią grupę tłoków stanowią pieczęcie organizacji i instytucji użyteczności publicznej, wśród nich 5 stempli gumowych Muzeum Świętokrzyskiego PTK w Kielcach z okresu międzywojennego (lata 30.) Powstały one po 1936 r., gdy postanowiono nadać muzeum nazwę Świętokrzyskiego; używane były w muzealnej kancelarii, bibliotece oraz do stemplowania niektórych eksponatów, głównie archiwaliów. Warto dodać, że w Dziale Historii jest przechowywany Akt Założycielski Komitetu Budowy Muzeum Świętokrzyskiego z bardzo interesującymi odciskami pieczęci m.in. prezydenta miasta, Miejskiego Komitetu PW i WF, Stowarzyszenia Kupców Polskich, Polskiego Czerwonego Krzyża⁴³.

Wśród starszych tłoków z 2. połowy XIX w. należy zanotować pieczęć Kasy Pożyczkowo-Oszczędnościowej powiatu miechowskiego oraz tłok Towarzystwa Oszczędnościowo-Pożyczkowego „Nadzieja” powiatu kieleckiego⁴⁴. Prezentację tej ostatniej grupy tłoków zamykają 3 stemple gumowe z lat międzywojennych: tłok pieczętny Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Żeńskiej — Oddział w Kurzelowie, stempel

⁴⁰ Tłok mosiężny do laku, okrągły Ø-31mm, wys. z rękojeścią 90 mm, nr inw. MNKi/H/13*, por. *Słownik Geograficzny...* T.12. Warszawa 1890, s. 453; *Encyklopedia Kościelna*. T.2, s. 224

⁴¹ Nr inw. MNKi/H/18, 22, 24, 27

⁴² M. Gumowski *Herby...*, s. 15, 16

⁴³ Nr inw. MNKi/H/157-161; nr inw. Aktu założycielskiego MNKi/H/3654

⁴⁴ Nr inw. MNKi/H/1907, 3933

Polskiej Macierzy Szkolnej w Skarżysku-Kamiennej oraz pieczęć Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, także ze Skarżyska-Kamiennej⁴⁵.

Przedstawiony wyżej materiał wskazuje na konieczność bardziej szczegółowego zajęcia się kolekcją sfragistyczną, z uwzględnieniem zbiorów przechowywanych w innych muzeach Kielecczyny oraz odcisków pieczęci pochodzących z zasobów archiwalnych.

J. M. Müller .

---

⁴⁵ Nr inw. MNKi/H/3934, 3935, 3936

ПЕЧАТНЫЕ ПОРШНИ В СОБРАНИЯХ ГОСУДАРСТВЕННОГО МУЗЕЯ В Г. КЕЛЬЦЕ

Печатные поршни в собраниях келецкого музея насчитывают 69 позиций и хранятся в Отделах истории и археологии (1 экспонат). Старейшая печать происходит со 2 пол. 16 в., несколько экземпляров возникло в 18 в., большая часть в 19, новейшие созданы в наше время.

Большинство штемпелей сделано из латуни, некоторые из железа, часть из резины. Почти у всех деревянные ручки, выточенные и профилированные, но большинство ручек сделано позже чем сами штемпели.

Поршни разделены на две категории: штемпели физических и юридических лиц. В этих основных группах выделены следующие подгруппы: печати личные, монограмные, государственных властей и учреждений, судебные, военные и повстанческие, печати самоуправлений, школ, цехов, костелов, а также организаций и учреждений общественного пользования.

Коллекция печатных поршней келецкого музея не очень большая, но замечательная, о чем свидетельствует нпр 16-вечный штемпель Николая Олесницкого из города Пинчува, штемпель старосты из Хенцин Яна Клеменса Браницкого (1 пол. 17 в.), городская печать г. Кельце (перелом 18 и 19 столетий) или штемпели периода народных восстаний.

SEAL STAMPS IN THE COLLECTIONS OF THE NATIONAL MUSEUM IN KIELCE

Seal stamps in the collections of the National Museum in Kielce amount to 69 items and are kept in the Departments of History and Archaeology (1 item). The oldest stamps come from the 2nd half of the 16th century, a few specimens were made in the 18th century, a large number in the 19th century, and the most recent seal stamps were made in the contemporary times.

Most of the stamps were made of copper, some were made of iron, and a few of them were made of rubber. Almost all stamps have rounded, sectional wooden handles, but most of the handles come from a later period than the stamps.

The seal stamps are classified into two main categories: stamps of physical persons and legal persons. These two basic groups are subdivided into: seals belonging to persons (also monograms), state authorities, courts, military and insurgent authorities, self-government, schools, guilds churches, and public institutions. The collection of seal stamps in the National Museum in Kielce is not large, but it deserves notice, which is evidenced by, e.g. a 16th century stamp of Mikołaj Oleśnicki of Pińczów, a seal of the Chęciny chief administrative officer Jan Klemens Branicki from the early 17th century, a municipal seal of the City of Kielce from the turn of the 18th and 19th centuries, or stamps from the time of national Uprisings.